

А. І. Смолік (г. Мінск)

КАНТАМІНАЦЫЯ ЭЛЕМЕНТАЎ ПРАФЕСІЙНАЙ ЛІТАРАТУРЫ І ФАЛЬКЛОРУ Ў ТВОРЧАСЦІ І. КАНДРАЦЬЕВА

Калектыўная творчая дзейнасць этнасу з'яўляецца неаддзельнай часткай яго духоўнай культуры. У ёй знітоўваецца ўсё лепшае, рацыянальнае і каштоўнае, што назапашана ў этнічнай культуры на працягу тысячагоддзяў. У вуснай паэтычнай творчасці, музыцы, танцы, тэатры, выяўленчым і дэкаратыўна-прыкладным мастацтве адлюстроўваецца працоўная дзейнасць, грамадскі і бытавы ўклад жыцця, культуры і вераванні, рэалігійныя і сацыяльна-псіхалагічныя асаблівасці этнасу. Фальклор як сінтэзаваная шматаспектная сфера ў культурнай самарэалізацыі і камунікацыі этнасаў, сцвярджаў Я.Карскі, уплывае на розныя аспекты анта- і філагенезу, уздзеінічае на культурную кампетэнцыю суб'ектаў этнічнай культуры. Менавіта ў ім выяўляецца мадэль светабачання чалавека, фарміруецца нацыянальная самасвядомасць этнафора. У традыцыйнай вуснай паэтычнай творчасці адбываецца арыентацыя асобы на культурныя каштоўнасці.

У мастацкай творчасці І.Кандрацьева назіраецца своеасаблівая кантамінацыя элементаў прафесійнай літаратуры і народнай вуснай паэтычнай творчасці. Шэраг яго паэтычных і праязічных твораў заснаваны на беларускім, украінскім, рускім фальклорным матэрыяле. Да свайго фальклорнага вопыту і фальклорных запісаў І. Кандрацьеў звяртаўся як да своеасаблівых сродкаў інтэртэкстуальнасці, арыентаваных на семантыка-стылістычныя асаблівасці тэксту, якія акрэслівалі спосабы выкарыстання ў ім фальклорных твораў ці іх фрагментаў у новых сувязях. Аналіз тэкстаў кандрацьеўскіх мастацкіх твораў сведчыць

пра тое, што ён уключаў разнастайныя жанры фальклору ў літаратурныя тэксты з мэтай узнаўлення натуральных вербальных сродкаў камунікацыі, увядзення іх у моўную практыку, спрыяння іх засваенню.

Пісьменнік надаваў выключнае значэнне вуснай паэтычнай народнай творчасці, успрымаючы яе як крыніцу нацыянальнай культуры. У яго творчай спадчыне ўва-соблены розныя фальклорныя жанры. Казку з яе алегарычным, шматзначным зместам, сілай і глыбінёй мастацкага абагульнення ён не мог абысці ўвагай. Даследаванне літаратурнай спадчыны І. Кандрацьева паказвае, што ў ёй значнае месца сапраўды займаюць казачныя тэксты, у якіх выдумка, узведзеная казкамі ў абсалютную ступень як катэгорыя эстэтычная, выступае ў адзінстве з народнай этыкай. Шырока распаўсюджанымі да нашага часу з'яўляюцца апрацаваныя ім вершаваныя народныя казкі «Снегурочка» (1894) [9] і «Сивка-бурка, вещь каурка» (1894) [10]. І. Кандрацьевым па матывах народнай чарадзейнай казкі напісана п'еса «Солдат Клим Пулька, или Нашему ефрейтору сам черт не брат» (1891) [7], у тэкст якой уключаны народныя песні і танцы. Шмат арыгінальных казак змясціў пісьменнік у зборніку «Золотая струна» (1891) [6]. Жартоўныя народныя казкі ў вершах склалі асобны зборнік (1893) [8]. Казкі ўведзены і ў кнігу для пачатковага чытання «Искра Божия» (1887) [5].

Такі інтарэс да казкі, здаецца, невыпадковы. Пісьменнік разумеў, што казка заключае ў сабе багатае містычнае адкрыццё, яе падняцце ад жыццейскага да цудоўнага, яе пошукі іншага лепшага ўяўляюць сабой вялікую каштоўнасць духоўнага жыцця. Аналіз тэкстаў казак дазваляе сцвярджаць, што іх свет пісьменнікам падзяляецца на дзве часткі – прафанную і сакральную, – існуе не ў абстрактных паняццях, а ў канкрэтна-пачуццёвых вобразах, утрымлівае этыка-эстэтычнае ядро народнай культуры,

светапоглядную парадыгму. У казках заключаны прынцыповы імунітэт супраць зла, у функцыянальным плане яны імунастваральны, этычны жанр. Так, у казках «Нужда» [5, с.213–214] і «Убогий» [5, с.214–215] у якасці зла выступае сквапнасць, якую перамагаюць бескарыслівасць і сціпласць жаданняў. Алегарычная форма казкі дае магчымасць абстрагавацца ад канкрэтных фактаў, каб на больш высокім узроўні асэнсоўваць пытанні духоўнага і сацыяльнага жыцця.

Рэканструкцыя літаратурных твораў І. Кандрацьева паказвае, што пісьменнік умела карыстаўся таксама багаццем легенд і паданняў, запазычваючы з іх сюжэты і вобразы, перасэнсоўваў іх, напаўняў іншым, новым гучаннем; да прыкладу, шэраг легенд, былін, паданняў, запісаных і апрацаваных ім: «Воевода Волчий Хвост: ист. были» (1887) [1], «Садко богатый гость Новгородский: русские былины» (1884) [2], «Богатырь Чурило» (1895) [11], «Литвинка» (1898) [13], зборнік «Русские народные былины» (1884) [4] і інш. У яго ўвайшлі папулярныя быліны пра волата Чурылу, асілка Кажэмяку, волата Іллю Мурамца, баярына Калаварота, Садко, купца наўгародскага.

Зварот І. Кандрацьева да гэтага жанру, думаецца, можна патлумачыць яго разуменнем светапогляднага значэння былін і паданняў, якія, шматслойныя па змесце, увабралі ў сябе выпрацаванае народнай культурай стэрэатыпнае бачанне, ацэнкі свету, той ментальны інструментарый, якім карысталася асноўная маса людзей на працягу стагоддзяў. Так, у быліне «Садко...» пісьменнік адстойвае думку пра неабходнасць тварэння добра людзям. ...Каб не выклікаць шторм на моры і не патапіць караблі наўгародцаў, гусляр рашыў абарваць у гуслях струны і такім чынам спыніць скокі марскога цара, ад якіх узнялося вялікае хваляванне на моры: «Касовито брови хмуря, / Садко мыслит: “будет буря! / Бурю-ль я зову! / Корабли порвет на части... / Сем-ка я –

не быць напасти – / струны оборву”» [13, с.66]. Садко разумеў, што цар за гэта можа сурова пакараць гусяра, але купец кіраваўся не страхам перад марскім уладаром, а імкненнем адвесці бяду ад суайчыннікаў. У былінах праводзіцца таксама ідэя аб неабходнасці дзяліцца матэрыяльнымі дабротамі з іншымі. Садко апынуўся на дне мора таму, што не аддзячыў мора за дары: «Знаць, не даром зліцца море! / Экая беда! / В том виновен я – не спору: / Не платил я дани морю, / Братцы, никогда!» [13, с.61–62].

Скразной ідэяй былін «Богатырь Чурило», «Фома и Ерема» з’яўляецца думка, што праца – крыніца маральнага, эстэтычнага і матэрыяльнага задавальнення чалавека. Фома і Ярома спрабавалі асвоіць шмат спраў: апрацоўваць зямлю, лавіць рыбу, займацца гандлем, паляваннем, але ў свае заняткі не ўкладвалі стараннай працы. У выніку: «Плыл Ерема – потонул, / Не сыскавши броду, / Да и Фомку утянул / За собою в воду» [13, с.208].

Уводзячы ў свае паэтычныя і праязічныя творы фрагменты народнай прозы, І. Кандрацьеў зыходзіў з разумення ролі этнакультурнай канстанты, якая закладзена ў легендах і паданнях. Ён меркаваў, што народная проза грунтуецца не на кан’юнктурных, зменлівых станах людзей, а на канстантах, важнейшых уяўленнях этнафараў, закладзеных у іх свядомасці вякамі. Так, устойлівай рысай народнай карціны свету, якая выразна праяўляецца ў легендах і паданнях, з’яўляюцца суадносіны сіл добра і сіл зла. Такія супрацьпастаўленні прасочваюцца ў шэрагу гістарычных паданняў, якія ўключыў пісьменнік у чытанку для дзяцей «Искра Божия». Напрыклад, каб сутнасць добра была больш зразумелая, у кніжцы змешчана паданне пра Філарэта Міласэрнага: «Напали неприятели на страну, где жил Филарет Милостивый, и ограбили жителей той страны. У Филарета осталось всего имущества – два рабочих вола,

одна лошадь и корова с телянком. По доброте своей роздал Филарет неимущим волов и лошадь. Тогда приходит к нему еще один бедняк. Филарет не отказал и ему. Отдал телянка.

Не успел бедняк отойти от двора Филарета шагов на пятьдесят, как корова стала тосковать по телянку. Жена Филаретова вышла унять корову, но не могла никак ее успокоить. Мычит корова, да так жалобно, что у всех сердце надрывается. Стала жена пенять Филарету: «И что это ты все у своих отнимаешь, а чужим раздаешь?» Молчит Филарет и прислушивается: очень жаль ему коровы; изведется она с тоски без телянка, да и телянку без нее не прожить. Пошел он вдогонку за нищим, воротил его. Обрадовалась корова, лижет телянка, а он прямо к вымени. Обрадовалась и жена Филаретова: думала, что телянок во дворе останется; обрадовался и Филарет Милостивый, глядя на корову с телянком.

Не радовался только бедняк, думая, что телянка у него отобрали. Но не то было на уме у Филарета. Когда телянок насосался вдоволь, он погладил его, потрепал корову; потом сказал нищему: «Возьми вместе с телянком уж и корову: так лучше будет» [5, с.26, 27].

У гэтай жа кнізе чытач можа пазнаёміцца з паданнямі аб міласэрнасці св. Яфрэма, ігумена Феадосія і інш. Пісьменнік не проста ўключаў фрагменты легенды ў адпаведны тэкст твора, але ўмела ўзмацняў яго дадатковымі фальклорнымі асаблівасцямі. У легендах і паданнях, як правіла, адлюстроўваецца гістарычная рэчаіснасць розных эпох па эстэтычных законах фальклорнага мастацтва і неінстытуіраваных канонах ментальнасці. Мастацкімі сродкамі І. Кандрацьеў данёс да чытача культурна-гістарычную старонку беларускага і ўкраінскага народаў у былях «Смерць казака» [13] і «Литвинка», у якіх адлюстроўваецца змаганне за незалежнасць і свабоду. «Не

грусти, девчина, / Смертию героя / Пал твой ратник любый /
Средь полей и боя!» [13, с.78].

У гістарычны раздзел «Искры Божией» уключаны таксама шэраг паданняў аб барацьбе Кіеўскай Русі са шматлікімі ворагамі. Абапіраючыся на летапісныя тэксты, распавядае І. Кандрацьеў дзецям пра змаганне рускіх зямель з татара-манголамі і крыжацкім ордэнам. Напрыклад, эмацыянальна пададзены гераізм баярына Еўпація Калаўрата і яго дружыннікаў: «Долго не могло полчище Батыево управиться с полком Евпатиевым. Сам боярин, великан ростом, был силы непомерной. Тяжелым мечом он избил несметное число татар: одних перерубал пополам, других вдоль до самого седла рассекал. Битва кончилась только тогда, когда все удалцы легли мертвые. Батый дивился на таких воинов. Уважая доблесть их, он велел освободить тех, которые были захвачены в плен живыми» [5, с.68]. Прыводзяцца ў кніжцы паданні пра адданасць радзіме і хрысціянскай веры князя Міхаіла Чарнігаўскага, баярына Фёдара, якія не скарыліся татарам пад пагрозай смерці.

Аб уважлівым стаўленні І.Кандрацьева да фальклору сведчыць парэміялагічны пласт пераважна ў яго праязных творах. У тэкст апавяданняў, аповесцей, раманаў, твораў для дзяцей пісьменнік уводзіць мноства загадак, прыказак, прымавак і іншых твораў афарыстычнай малой прозы, у якіх адлюстроўваецца багацце вуснай народнай творчасці. Дыскурс мастацкіх твораў пісьменніка паказвае, што з жанраў малой прозы ў яго творчасці знайшлі шырокае адлюстраванне такія адзінкі малых форм беларускага фальклору, як прыказка і загадка. Асабліва імі насычаны творы, якія ўключаны ў чытанку «Искра Божия». Тэкст кнігі для дзяцей запоўнены імі літаральна ад першай да апошняй старонкі. Загадку аўтар выкарыстоўваў для развіцця розуму і кемлівасці дзяцей, здольнасці да пазнання свету. У аснове

загадкі, як вядома, знаходзіцца мастацкае параўнанне разнастайных з'яў і прадметаў рэчаіснасці на аснове іх падабенства.

І. Кандрацьёў размяшчае загадкі ў тэксе паводле гісторыка-тэматычнага прынцыпу: прырода і чалавек, гаспадарка і матэрыяльны быт, грамадскі і сямейны быт, культура. Так, для разумення ўзаемаадносін чалавека і прыроды пісьменнікам прыводзяцца загадкі, якія патрабуюць назіральнасці і вобразнага бачання свету: «Что растет вверх комлем?», «Весной веселит, летом холодит, осенью питает, зимой согревает», «Стоит Трошка на одной ножке, его ищут, а он нишнет» і інш. Каб акцэнтаваць увагу дзяцей на гаспадарчых занятках аўтар задае юным чытачам такія загадкі: «Ходит без ног, держит без рук: кто идет, всяк за ворот берет», «В потемках родится, с огнем умирает» і інш.

Жанравай адметнасцю загадак з'яўляецца паэтычнае, іншасказальнае адлюстраванне свету – космасу, жывой і нежывой прыроды, яе з'яў і ўсяго канкрэтна-рэчавага свету, як правіла, у дынаміцы, у руху: «Рассыпался горох по сту дорог, никто его не собирает: ни царь, ни царица, ни красна девица», «По какой дороге полгода ходят, а полгода ездят?», «Что без начала и конца?» і інш. Загадкі ў творчасці І. Кандрацьёва выступаюць адначасова і як народная педагогіка, і як выпрабаванне інтэлекту, і як забава, вясёлая гульня. Яны склалі асобны зборнік «Детские загадки и басенки» [3].

Прыказка як устойлівы народны выраз-афарызм таксама ўводзіцца І. Кандрацьёвым у літаратурны тэкст. Їм падабраны прыказкі, якія ў вобразна-паэтычнай форме характарызуюць гаспадарчыя, сацыяльна-гістарычныя з'явы, павучаюць, даюць практычныя парады. Найбольш часта ўжывае пісьменнік паэтычна адточаныя і сэнсава ёмістыя прыказкі, якія заключаюць прынятыя ў грамадстве

стэрэатыпы народнай маралі і паводзін чалавека: «Ищи добра на стороне, а дом любви по старине», «В гости ходят по зову, к обедне по звону», «Малое дело лучше большого безделия» і інш.

Сустракаюцца ў кандрацьеўскіх творах прыказкі, у якіх выкрываецца дурасць, злосць, зайздасць, няўдзячнасць, баязлівасць, хітрасць, сквапнасць, самахвальства, неахайнасць, пляткарства і г.д. Адначасова шмат прыказак, якія заахвочваюць асобу да навук і працы на карысць грамадства і сабе: «Чтобы рыбку съестъ, надо в воду лезть», «Работа да руки – надежные в людях поруки», «Запас мешку не порча, «Корень учения горек, да плоды его сладки», «Кто грамоте горазд, тому не пропасть» і інш.

Прыказкамі насычаны і мастацкія творы І. Кандрацьева. Так, раман «Салтычиха» да краёў напоўнены прыказкамі, яны сустракаюцца літаральна на кожнай старонцы. Напрыклад, на сёмай старонцы рамана, дзе Галіна і Сідарка разважаюць, як абараніць прыгонных Салтычыхі ад яе дэспатызму, іх некалькі: «На вострый сук и вострый топор», «На всяко дело свой суд есть», «Плетью обуха не перешибешь» [13]. Нават назвы асобных глаў рамана абазначаны прыказкамі: «На ловца и зверь бежит» [13, с.185], «Всякому делу свой конец» [13, с.209].

Нярэдка ў творах сустракаюцца сціслыя народныя апавяданні, басні, песні і іншыя жанры вуснай народнай творчасці, з дапамогай якіх І.Кандрацьеў больш глыбока адлюстроўвае рэчаіснасць, пераасэнсоўвае аб'екты духоўнай і матэрыяльнай культуры, падкрэслівае іх мудрасць.

1. Кондратьев, И.К. Воевода Волчий Хвост : ист. былъ / соч И.К. Кондратьева. – М. : Д.И. Преснов, 1878.

2. *Кондратьев, И.К.* Садко, богатый гость Новгородский : русские былины / И.К. Кондратьев. – М. : М. Борисенко, 1884.

3. *Кондратьев, И.К.* Искорки : детские загадки и басенки / И.К. Кондратьев. – М. : изд. П.П. Щеглова, 1884.

4. *Кондратьев, И.К.* Русские народные былины / И.К. Кондратьев. – М. : изд. П.П. Щеглова, 1884. – Вып. 1.

5. *Кондратьев, И.К.* Искра Божия : книга для начального чтения / И.К. Кондратьев. – М. : изд. П.П. Щеглова, 1887.

6. *Кондратьев, И.К.* Золотая струна : ориг. сказочки, стишки и рассказы / И.К. Кондратьев. – М. : тип. И.Д. Сытина и К^о, 1891.

7. *Кондратьев, И.К.* Солдат Клим Пулька, или Нашему ефрейтору сам черт не брат : рус. волшеб. сказка в лицах в 4-х д., с песнями, плясками, превращениями, с угощениями и со всякой круп. и мелк. чертовщиной / соч. И.К. Кондратьева. – М. : лит. С.Ф. Рассохина, 1891.

8. *Кондратьев, И.К.* Шуточные народные сказки в стихах / И.К. Кондратьев. – М. : Н.П. Барков, 1893.

9. *Кондратьев, И.К.* Снегурочка : весен. сказка в стихах / рассказ. И.К. Кондратьевым. – М. : Н.П. Барков, 1894.

10. *Кондратьев, И.К.* Сивка-бурка, вещая каурка : ориг. рус. нар. сказка / соч. И.К. Кондратьева. – М. : Н.П. Барков, 1894.

11. *Кондратьев, И.К.* Богатырь Чурило. Тещин пирог. Фома и Ерема. Муж Терентий : четыре шуточ. были и небылицы / И.К. Кондратьев. – М. : тип. Вильде, 1895.

12. *Кондратьев, И.К.* Под шум дубрав. : песни, думы, былины, нар. сказания / соч. И.К. Кондратьев. – М. : И.А. Морозов, 1898.

13. *Кондратьев, И.К.* Салтычиха / И.К. Кондратьев. – М. : Мир книги : Литература. – 2011.